

**UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS/
UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS**

UDC 94(477)

Mikołajczak Aleksander

Doctor habilitated, Professor,

Adam Mickiewicz University in Poznan,

Poznan, Poland

Dymczyk Rafał

<https://orcid.org/0000-0003-4188-030X>

Doctor habilitated,

Adam Mickiewicz University in Poznan,

Poznan, Poland,

dymczyk@wp.pl

UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS

The article deals with the tradition of pilgrimage from the Ukrainian lands to the territory of St. Athos. The context for this is the religious and civilization processes in the European territories from the time of the Middle Ages. The article emphasizes the special importance of Athos precisely for Orthodox travelers. The Russian position regarding the study of this issue is also noted to be determined by the great-power position of the Russian clergy and the concept of “Third Rome”. It is noted that the Ruthenians (Ukrainians) presence in Athos for many centuries was a reflection of the international situation. The most famous monasteries of the Ukrainian pilgrimage on the Holy Mount Athos were the monasteries of St. Pantaleon and St. Andrew.

With the Orthodox Church of Ukraine obtaining autocephaly in 2018, it allows us to look into the issues the Ukrainian lands ties with Athos in a new context. Therefore, there is a need to create a broad international scientific team of historians, philologists, culturologists and religious scholars for the purpose of its detailed study. This idea is important not only for the Ukrainians but also for the Poles, since there is a need to confront Russian nationalism and the idea of the “Third Rome”, been the basis of the dictatorial power of Russia over other Slavic nations.

Key words: Athos, monasticism, pilgrimage, monasteries.

Миколайчак Олександр, доктор габілітований, професор, Університет Адама Міцкевича у Познані, Познань, Польща

Димчик Рафал, доктор габілітований, Університет Адама Міцкевича у Познані, Познань, Польща

Українські ченці та паломники на Святому Афоні

У статті розглядається традиція паломництва з українських земель на територію святого Афону. Контекстом для цього служать релігійні та цивілізаційні процеси на європейських теренах від часів Середньовіччя. Підкреслюється особливе

значення Афону саме для православних мандрівників. Відзначається також і російська позиція стосовно вивчення даного питання, що зумовлюється великодержавною позицією російського духовенства і концепцією «Третього Риму». Наголошується, що присутність русинів (українців) на Афоні впродовж багатьох століть було відображенням міжнародної ситуації. Найбільш відомими монастирями паломництва українців на Афоні були обителі святого Пантелеймона та святого Андрія.

Отримання автокефалії Православною Церквою України у 2018 р. дозволяє подивитися на питання зв'язку українських земель із Афоном уже в новому контексті. Тому виникає потреба створення широкої міжнародної наукової команди істориків, філологів, культурологів та релігієзнавців з метою його детального вивчення. Ця ідея важлива не лише для українців, але й для поляків, оскільки існує необхідність протистояти російському націоналізму та ідеї «Третього Риму», котрі були основою диктату влади Росії над іншими слов'янськими націями.

Ключові слова: Афон, чернецтво, паломництво, монастирі.

Миколайчак Александр, доктор габілітований, професор, Университет Адама Мицкевича в Познани, Познань, Польша

Дымчик Рафал, доктор габілітований, Университет Адама Мицкевича в Познани, Познань, Польша

Украинские монахи и паломники на Святом Афоне

В статье рассматривается традиция паломничества из украинских земель на территорию Святого Афона. Контекстом для этого служат религиозные и цивилизационные процессы на европейских просторах со времен Средневековья. Подчеркивается особое значение Афона именно для православных путешественников. Отмечается также и российская позиция относительно изучения данного вопроса, что определяется великодержавной позицией российского духовенства и концепцией «Третьего Рима». Подчеркивается, что присутствие русинов (украинцев) на Афоне в течение многих столетий было отображением международной ситуации. Наиболее известными монастырями паломничества украинцев на Афоне были обители святого Пантелеймона и святого Андрея.

Получение автокефалии Православной Церковью Украины в 2018 г. позволяет смотреть на вопрос связей украинских земель с Афоном уже в новом контексте. Поэтому возникает необходимость создания широкой международной научной команды историков, филологов, культурологов и религиоведов с целью его дальнейшего изучения. Эта идея важна не только для украинцев, но и для поляков, поскольку существует необходимость противостоять российскому национализму и идее «Третьего Рима», которые были основой диктата власти России над другими славянскими народами.

Ключевые слова: Афон, монашество, паломничество, монастыри.

UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS

Wstęp. Tradycja pielgrzymowania posiada w chrześcijaństwie długą historię i choć nie jesteśmy w stanie określić dokładnej daty, to z całą pewnością możemy stwierdzić, że sięga ona swymi korzeniami momentu narodzin tej religii (Nowy Leksykon Biblijny, 2011, pp. 579–580). W tym czasie chrześcijanamieli już okazję zetknąć się z różnymi kulturami i tradycjami, najpierw za sprawą podróży apostołów, a następnie dzięki odwiedzaniu miejsc związanych z życiem i męką Chrystusa. Ciekawe, że już w swych początkach Kościół wykorzystywał proces akulturacji do szerzenia wiary wśród różnych ludów i nacji Imperium Rzymskiego. W ten sposób dialog międzykulturowy oraz przenikanie się różnych tradycji w łonie chrześcijaństwa stawało się podstawowym czynnikiem kształtowania uniwersalnej tożsamości Kościoła, wedle słów:

Nie ma już Żyda ani poganina, nie ma już niewolnika ani
człowieka wolnego, nie ma już mężczyzny i kobiety, wszyscy
bowiem jesteście kimś jednym w Chrystusie Jezusie.
(Gal. 3:28)*.

To dzięki kontaktom z innymi kulturami, a zwłaszcza odpowiedniemu wykorzystaniu zdobytych dzięki nim doświadczeń, chrześcijaństwo nie tylko wzbogaciło się o elementy zaczerpnięte z innych kultur, lecz także rozwinęło swą zdolność do przekraczania granic.

Prezentacja głównego materiału badawczego. Wiedza, wartości, wzorce i idee rozprzestrzeniały się wśród chrześcijan nie tylko dzięki działalności biskupów i kleru, lecz ogromny wpływ miało na topielgrzymowanie do miejsc świętych i sanktuariów. Oczywiście pierwowzorem takich pielgrzymek było odwiedzanie Ziemi Świętej, która tradycja miała swe starotestamentowe źródła związane z wizytami w Świątyni Jerozolimskiej (por.: Ps76; 84), a także nowotestamentowe – związane z osobą Chrystusa (J 7, 1–11; 14–24; Mt 21, 1–10; Dz 2, 1–11). W późniejszym okresie dla zachodniego chrześcijaństwa szczególnie ważny okazał się ruch pielgrzymkowy na Szlaku św. Jakuba do Santiago de Compostella (Starkie 1965). Podobne znaczenie i rangę dla wschodniej tradycji chrześcijaństwa miały pielgrzymki odbywane na Świętą Górę Athos (Holy Pilgrimages Towers of Orthodoxy, 2003).

Rozejście się w 1054 roku dróg Kościoła wschodniego i zachodniego doprowadziło do rozłamu także w tradycji pielgrzymkowej. Jeśli Ziemia Święta pozostawała celem pielgrzymów zmierzających do niej zarówno z kanonicznych obszarów katolicyzmu i prawosławia, to Święta Góra Athos nawiedzana była prawie wyłącznie przez wyznawców ortodoksji. Nie mamy niestety opracowań dotyczących skali tego zjawiska w

---

*Wszystkie cytaty z Pisma Świętego za: *Biblia Tysiąclecia – Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań, Pallotinum, 2000.

średniowieczu i potem w czasach wczesnonowożytnych, wydaje się jednak, że jego intensywność była znacznie mniejsza niż pielgrzymowanie ludzi Zachodu do Ziemi Świętej. Przykładowo z lat 1300-1540 zachowało się około trzystu relacji pielgrzymów jerozolimskich, oraz 38 relacji pątniczych z Drogi św. Jakuba (Szymborski, 2006, p. 33). Z kolei Ciril Pavlikianov w swojej monografii dotyczącej athoskich pielgrzymów w okresie bizantyjskim skupia się głównie na przedstawicielach arystokratycznych rodów greckich, gruzińskich i słowiańskich, nie uwzględniając w szerszym zakresie pielgrzymów pochodzących z niższych warstw społecznych, których z pewnością było wielu (Pavlikianov, 2001).

Problem pielgrzymowania na Świętą Górę skomplikował się jeszcze bardziej po zajęciu w XIV wieku ziem bałkańskich przez wyznających islam Turków osmańskich, co utrudniło kontakty chrześcijańskiej ludności z tym duchowym ośrodkiem ortodoksji. Konfiskacie uległy wówczas dobra athoskich monasterów położonych poza terenem Świętej Góry, a na same klasztory nałożono wysokie podatki i kontrybucje. Spowodowało to słabszą kondycję monasterów, co nie sprzyjało przyjmowaniu w nich pielgrzymów (Dymczyk, 2017, p. 37). Sytuacja ta zaczęła zmieniać się dopiero w XVII w., gdy na skutek zmian politycznych zachodzących na terenach bałkańskich i do nich przyległych nieoczekiwanie poprawiły się warunki bytowe, co związane było ze słabnięciem władzy Imperium otomańskiego (Dymczyk, 2017, p. 39). Tak czy inaczej, badania źródłowe dotyczące ówczesnych ruchów pielgrzymkowych są niezwykle utrudnione ze względu na rozproszenie dokumentów, a także niedostateczne jeszcze ich rozpoznanie.

Dla prawosławnych pielgrzymów, praktycznie od momentu rozejścia się eklezjalnego związku Kościoła wschodniego i zachodniego, Święta Góra Athos stała się jednym z najważniejszych miejsc peregrynacji. Brak możliwości poruszania się, bądź sporadyczny i bardzo utrudniony dostęp do miejsc pielgrzymkowych w Palestynie, skierował zainteresowanie wiernych na athoskie monastery. O ile do roku 1453 istotnym celem wyjazdów był Konstantynopol, w którym znajdowały się najcenniejsze relikwie chrześcijaństwa, to jednak po jego upadku właśnie Święta Góra stała się najważniejszym celem świętych odwiedzin wyznawców Kościoła wschodniego (Christou, 2003, pp. 258–272). Alternatywą stały się wówczas lokalne miejsca pielgrzymkowe, w tym prawosławne klasztory takie jak: monaster Rylski w Bułgarii, monaster Studenica w Serbii, czy klasztory Bukowiny w Rumunii. W przypadku Ukrainy takim szczególnie chętnie nawiedzanym miejscem okazała się wówczas Ławra Pieczerska w Kijowie (Mykhailyna, Sitkarova, Pyvovarov, 2001) czy też Uspenski monaster w Czernichowie (Ignatenko, 2013, p. 525). Często ich zasięg był jednak jedynie lokalny, tak więc nie mogły one w pełni rywalizować z tak silnym i popularnym ośrodkiem jak im była Święta Góra Athos.

Wiele informacji pokazujących odmienną rolę pielgrzymowania w prawosławiu, znajdziemy w książce *Holy Pilgrimages. Towers of Orthodoxy* (2003) wydanej we

UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS/ UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS

---

współpracy z Instytutem Studiów Narodowych i Religijnych w Salonikach, na którą już się wcześniej powołyaliśmy. Jest to jednak opracowanie faworyzujące – ze względu na miejsce swego powstania – grecką tradycję pielgrzymkową, podczas gdy słowiański aspekt tego ruchu został w nim uwzględniony jedynie marginalnie. Jeśli chodzi o ukraińskich pielgrzymów na Świętą Górę Athos, to trudno ufać także rosyjskim opracowaniom, które skupiają się głównie na kontaktach Cerkwi Moskiewskiej z monasterem św. Pantalejmona oraz skitem św. Andrzeja (Antonij, o. (Danilin), 2015).

Ta rosyjska perspektywa, niesprzyjająca uwzględnianiu specyfiki ukraińskiego prawosławia, wynika z przyczyn historycznych. Po upadku Konstantynopola to Rosja stała się największym prawosławnym krajem na świecie. Sytuacja ta przyczyniła się do narodzin przeświadczenia o wyjątkowej roli tego kraju w chrześcijańskiej ortodoksji, co w połączeniu z wielkorusyjską ideologią doprowadziło do ukształtowania idei Moskwy jako „trzeciego Rzymu” (de Lazari, 1995, pp. 9–19). Wokół tego mitu przez stulecia kształtowanotożsamość narodową, a również obecne elity Rosji budują swoją pozycję w oparciu o to przeświadczenie. Od lat władcy Rosji, a także późniejsi rządzący nią autokraci, odwoływali się do idei „trzeciego Rzymu” (Romanowski, 2013) dla ugruntowania swej pozycji, a także wielkomocarstwowych ambicji Rosji jako centralnego miejsca prawosławnego świata. Podobną politykę prowadziła także moskiewska Cerkiew obejmująca swoją jurysdykcją nie tylko Rosję, ale także szereg innych państw: Białoruś, Litwę, Łotwę, Estonię i Mołdawię, a do 2018 roku także Ukrainę (Radziwiłowicz, 2019).

Święta Góra Athos praktycznie od zawsze obecna była w kulturzeszeroko rozumianego rosyjskiego prawosławia ze względu na intensywne kontakty zarówno z monasterem św. Pantalejmona, jak i skitem św. Andrzeja oraz pozostałymi słowiańskimi klasztorami, głównie Zografem, a w mniejszym stopniu Chilandarem. Stanowiły one swoisty przyczółek dla rosyjskiej kultury w przestrzeni Świętej Góry.

Klasztor św. Pantalejmona był wzmiankowany po raz pierwszy w roku 988. Został on założony przez Leoncjusza z Tesaloniki i nazywany był początkowo Monasterem Tesaloniczanina. Nie zachowały się jednakże żadne dokumenty, które wskazywałyby na jego związki z pierwiastkiem słowiańskim, możemy więc uznać, że był to monaster grecki. Trudno bowiem zakładać, by w roku przyjęcia chrześcijaństwa na Rusi (988), jej przedstawiciele myśleli o zakładaniu swojego monasteru na Świętej Górze Athos.

W ewidencji athoskiej z roku 1016 pojawia się monaster, w odniesieniu do którego używa się greckiego określenia „*tou Rhos*”, co możemy przetłumaczyć jako „ruski”. W dokumencie tym widnieje podpis igumena – hieromnicha Gierasimosa. Pojawienie się wpisu przedstawiciela tego klasztoru pozwala nam przyjąć, że monaster ten musiał być założony jeszcze wcześniej. Stało się to w czasach, gdy żył jeszcze święty Atanazy Athoski (+1000), który uznawany był za głosiciela idei, żeby każdy naród wchodzący w skład Cesarstwa, albo utrzymujący z nim stosunki, posiadał swoje przedstawicielstwo na Świętej Górze (The most ancient Russian monasteries on Holy Mount Athos being restored 2019). W jeszcze innych dokumentach z roku 1030 monaster ten wymieniony

został już z nazwy, jako miejsce związane z mnichami ruskimi. Pojawia się wtedy nazwa – Ksylurgu (*Xylourgou*). W późniejszym okresie monaster św. Pantalejmona popadł w ruinę (XII wiek) i został prawie zupełnie opuszczony. Dopiero w roku 1169 r. zasiedlili go ponownie ruscy mnisi z monasteru Ksylurgu, od tego momentu monaster św. Pantalejmona znany jest jako Russikon (ruski).

Ważne jest zatem uświadomienie sobie, że tradycja ta ma o wiele szerszy zasięg, niż suponuje to dzisiaj Cerkiew moskiewska. Przez wszystkie wieki swojego istnienia monaster św. Pantalejmona stanowił bowiem wśród innych athoskich monasterów swoistą enklawę, nie tylko rosyjskiej, czyli moskiewskiej obecności, ale także szerzej obecności innych wschodniosłowiańskich nacji. W tym sensie określenie „Rusini” w tradycji historiografii polskiej odnosi się do ludności prawosławnej zamieszkującej ziemie I Rzeczypospolitej, wśród których najważniejszą grupę stanowili Ukraińcy i Białorusini. W rozumieniu współczesnych badaczy ukraińskich, w Rzeczypospolitej okresu XVI–XVIII w. nazwa „Rusini” (łac. *Rutheni*) odnosiła się do określania wspólnie Ukraińców i Białorusinów – w odróżnieniu od „Moskali”. Z tego punktu widzenia, w innym rozumieniu dotyczyło ono tylko Ukraińców – odróżnianych od „Litwinów” i innych nieprawosławnych mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego (Isaievych, 2012, p. 372). W tradycji polskiej termin „Rusini” odnoszony jest historycznie do narodów wschodniosłowiańskich i ludności prawosławnej na terenach historycznej Rusi Kijowskiej, wchodzących później w skład: Wielkiego Księstwa Litewskiego, Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, a od drugiej połowy XVI wieku Rzeczypospolitej Obojga Narodów i Carstwa Rosyjskiego (Brückner, 1927; Rusini, 1964, p. 208).

Odzwierciedleniem tego szeroko wschodniosłowiańskiego charakteru monasteru św. Pantalejmona jest zwłaszcza jego nowożytna historia. Wspólnota ta przeżywała wzloty i upadki, jak np. w wieku XVII gdy monaster św. Pantalejmona pustoszał, tak że w latach 1725–1726 pozostało w nim tylko czterech mnichów: dwóch rosyjskich i, co ciekawe, dwóch bułgarskich (Słowiańszczyzna wschodnia). Poprzez wieki obecność Rusinów na Świętej Górze była odzwierciedleniem sytuacji międzynarodowej. Kilkakrotnie liczba ruskich mnichów została drastycznie zredukowana. Pomijając czasy najazdów mongolskich na Wielkie Księstwo Moskiewskie w XIII wieku, po raz drugi podczas wojny toczonej przez Piotra I Wielkiego z Turcją w latach 1710–1711, a po raz ostatni po wybuchu Rewolucji Październikowej w 1917 roku. Zwłaszcza te dwa ostatnie okresy, były dla monasteru katastrofalne (Speake, 2002, pp. 157–161).

Wojny toczne przez następców Piotra I osłabiły zainteresowanie sprawami athoskimi w Imperium, co przyczyniło się równocześnie do osłabienia rosyjskich wpływów na Świętej Górze. Monaster został nawet na pewien czas przejęty przez Greków, którzy porzucili jego stare zabudowania i przenieśli się na nowe miejsce na wybrzeżu, czyli do jego obecnej lokalizacji. Podjęta została wtedy próba ograniczenia rangi klasztoru św. Pantalejmona, oraz usunięcia go ze spisu athoskich monasterów. Nie uczyniono tego

UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS/ UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS

---

tylko dzięki sprzeciwowi patriarchy Konstantynopola Kallinika IV, doceniającego wkład Rosji w walkę z Turcją i sprzeciwiającego się marginalizowaniu jej roli na Świętej Górze.

Po latach ograniczonych kontaktów monasteru z Imperium Rosyjskim, od roku 1840 reprezentantów Cerkwi Moskiewskiej na Świętej Górze na powrót zaczęło przybywać. W 1875 roku stanowili oni już większość w klasztorze św. Pantalejmona, mogli więc wybrać spośród siebie igumena. Ciągły napływ nowych alumnów doprowadził do tego, że w 1909 roku było już ich 1440. Ich pozycja materialna była bardzo dobra, bowiem carowie rosyjscy obsypywali klasztor hojnymi darami, rozbudowując i przekształcając go niemal w małe miasto (Kokkas, 2005, pp. 212–214; Penizikis, 2003, p. 48, 50, 59). W tym czasie nasilił się również napływ prawosławnych pielgrzymów z całego terenu imperium carów, wśród których dużą grupę stanowili z pewnością Ukraińcy, choć stwierdzenie tego wymagałoby gruntownego potwierdzenia w źródłach. Nie jest to łatwe, gdyż narracja Cerkwi Moskiewskiej nakierowana była zawsze sprowadzanie udających się na Świętą Górę Athos wyznawców prawosławia z terenów Cesarstwa Rosyjskiego jako Rosjan, bez rozróżniania ich rzeczywistego narodowego pochodzenia.

Innym świadectwem nasilania się od II połowy XIX wieku rosyjskich wpływów na Świętej Górze, stała się także fundacja skitu św. Andrzeja. Darowizny rosyjskich carów, Aleksandra II i Mikołaja II, uczyniły z niego największy, najbogatszy i najbardziej zaludniony skit athoski. W okresie swego największego rozkwitu – w 1914 roku, przebywało w nim aż około 800 ruskich mnichów (z ogólnej liczby 3 615 przybyłych wtedy z terenów Cesarstwa Rosyjskiego). Jak duża była liczba rosyjskich mnichów świadczy fakt, że cała athoska społeczność liczyła wtedy niewiele ponad dziesięć tysięcy! Dopiero rewolucja październikowa i związane z nią późniejsze przemiany spowodowały ustanie napływu nowicjuszy oraz środków na utrzymanie klasztorów, powodując ruinę i upadek wspólnoty. Sytuacja ta wpłynęła oczywiście na zaprzestanie pielgrzymek z terenów Rosji sowieckiej na Świętą Górę, pozbawiając równocześnie także Ukraińców możliwości nawiedzania monasteru św. Pantalejmona i skitu św. Andrzeja.

Wpływ rosyjskiej tradycji Pantalejmona i skitu św. Andrzeja na historyczne dziedzictwo Świętej Góry przejawia się zarówno w sferze religijnej, poprzez obecność ruskiego, a więc także ukraińskiego prawosławia, jak i w artystycznej, wyrażającej się w odmienności stylu katolikonów i zabudowań klasztornych. Cyrylicie inskrypcje na stellach nagrobnych, dzwonach i freskach niosą w sobie przesłanie wschodniosłowiańskiej tradycji i duchowości. Nacjonalistyczny wręcz charakter rosyjskiego prawosławia nie pozwolił jednak w należyty sposób wyartykułować się ukraińskiej tradycji (Зайцев, 2013, pp. 54–72). Nie ulega jednak wątpliwości, że jest ona głęboko uobecniona w kulturowym wymiarze słowiańskiego *sacrum* Świętej Góry, wyraźnie obecnym w tradycji monasteru św. Pantalejmona i skitu św. Andrzeja (Naumow, 2002, pp. 47–48).

O ile obecność rosyjskich mnichów i pielgrzymów w przestrzeni Świętej Góry Athos stanowi zagadnienie wielokrotnie podejmowane już przez badaczy, to kwestie związane z obecnością Ukraińców w tym świętym miejscu, nie są problemem ani

poznany, ani dostatecznie przebadany. Dzieje się tak głównie z powodu nacjonalistycznego nastawienia rosyjskich uczonych, którzy podejmowali ten temat jedynie z pozycji Cerkwi Moskiewskiej, nie zauważając i celowo marginalizując ukraiński wkład w tworzenie duchowych fundamentów athonoskiego *sacrum* (Gumiljov, 2018, pp. 148–149). To samo nastawienie widzimy dzisiaj na rosyjskojęzycznych stronach internetowych poświęconych słowiańskiej obecności na Świętej Górze, które praktycznie ograniczają się do dokumentowania rosyjskiego zaangażowania na Athosie.

W tej sytuacji rozpoczęcie badań nad związkami Ukrainy z duchowym centrum prawosławia, jakim jest Święta Góra Athos, wydaje się ważną i nagłą kwestią, gdyż obecna sytuacja Cerkwi ukraińskiej, która w 2018 roku uzyskała autokefalię i uzależniła się od moskiewskiej jurysdykcji, stwarza zupełnie nowy kontekst i skłania do rewizji rosyjskocentrycznego punktu widzenia na te kwestie (Homenko, Denisov, 2019). Jest to tym bardziej istotne, że Cerkiew Moskiewska rozpoczęła kampanię udawadniania błędności i szkodliwości tej decyzji, czego dowodem jest chociażby wydana w j. rosyjskim na Świętej Górze Athos publikacja pt. *Ukraińska autokefalia*, opatrzona znamienym podtytułem: *Ukrywanie i niewłaściwa interpretacja dokumentów*.

Nie ulega bowiem wątpliwości, że ruch pielgrzymkowy na Athosie w ogromnej mierze obejmuje Ukraińców, którzy dotąd traktowani byli przez tamtejszych rosyjskich mnichów jako wierni Cerkwi Moskiewskiej. Jest to trudne do zaakceptowania zarówno z punktu widzenia uniwersalizmu prawosławia, jak i rzeczywistego poczucia narodowego wielu nawiedzających klasztory Ukraińców. Wydaje się zatem, że podjęcie badań nad pielgrzymowaniem ukraińskim na Świętą Górę odsłoniłoby rzeczywisty historyczny wymiar tego zjawiska. Pokazałoby to odmienną specyfikę wiary i kultury ukraińskiej na Świętej Górze, w stosunku do tak uwypuklanej dotąd tradycji rosyjskiej (Naumow, 1996, pp. 11–21).

Jest to zagadnienie ważne nie tylko z punktu widzenia Ukraińskiej tożsamości, lecz także wielonarodowego dziedzictwa I Rzeczypospolitej, w której Rusini, acz za tym idzie również Ukraińcy, odgrywali istotną kulturotwórczą rolę. Stanowiło to czynnik kształtowania się tożsamości przekraczającej granice narodowości we wspólnym poczuciu przynależności do szerszej, bardziej uniwersalnej wspólnoty chrześcijaństwa (Naumow, 2002). Było to istotnym dziedzictwem Bizancjum w szeroko rozumianej europejskiej cywilizacji, w której prawosławie jest wciąż mało docenianym czynnikiem kształtowania uniwersalnego ducha (Warsonofiusz, B. (Doroszkiewicz), 2018). Jest zatem w interesie zarówno Ukrainy jak i Polski, by podjąć wspólną refleksję nad dziedzictwem prawosławia jako wiary wyznawanej przez ogromne rzesze obywateli I Rzeczypospolitej. Dla obu bowiem narodów niezwykle ważnym jest przeciwstawianie się wielkorusyjskiemu nacjonalizmowi i idei Moskwy jako „trzeciego Rzymu”, która zawsze prowadziła do narzucania przez Rosję dyktatu siły wobec wszystkich słowiańskich nacji (Romanowski, 2013).

UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS/ UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS

Idea przeprowadzenia szeroko zakrojonych badań nad ukraińską obecnością na Athosie wiąże się z potrzebą powołania międzynarodowego zespołu, składającego się z uczonych ukraińskich, białoruskich i polskich. Powinni oni dysponować różnymi kompetencjami: historiograficznymi, filologicznymi, kulturoznawczymi, religioznawczymi czy też wiedzą z zakresu wiedzy o sztuce. Tylko bowiem spojrzenie na problem z różnych perspektyw, któremu towarzyszyłoby przyjęcie odpowiedniej metodologii dobranej pod kątem takiego projektu, może zdecydować o sukcesie całego przedsięwzięcia. Musiałaby być ona interdyscyplinarna w szerokim tego słowa znaczeniu, uwzględniając szeroką problematykę badań. Tylko tak zróżnicowana grupa pozwoli na przebadanie całego interesującego nas problemu w obszarze szeroko pojętych nauk humanistycznych.

Chcąc badać kwestie związane z pielgrzymowaniem Ukraińców na Athos, tylko częściowo możemy wykorzystać metodologię stosowaną przez badaczy z Europy Zachodniej, bowiem ich perspektywa nie obejmuje zagadnień istotnych dla dziedzictwa prawosławia, a także nacechowana jest katolickim punktem widzenia oraz ściśle związana jest ze specyfiką kultury łacińskiej. Innym problemem jest kwestia wykorzystania źródeł, które w przypadku Świętej Góry Athos podzielić można na kilka grup, wśród których są manuskrypty, księgi pielgrzymów, oficjalne dokumenty i reskrypty, a także dokumenty ikonograficzne, takie jak freski, ikony oraz inne podobne sakralne artefakty.

Wydaje się także, że należałoby szeroko uwzględnić źródła literackie, w których odbijała się specyfika ukraińskiego prawosławia w kontekście jego obecności wśród wyznawców katolicyzmu na obszarach I Rzeczypospolitej. Interesującą możliwością byłoby także interpolacja doświadczeń duchowych wyznawców prawosławia, na sytuację pielgrzymów odwiedzających Athos. Dobrym przykładem możliwości takich badań nad poezją jest chociażby twórczość bułgarskiej pisarki Emilii Dworjanowej. Chociaż jako kobieta nie miała ona możliwości wstępu na Świętą Górę, jednak kontakty z pochodzącymi stamtąd przedmiotami odcisnęły realne piętno na jej twórczości, co widać w jej eseju *Отказаната икона*:

Висеше в найтъмниягъл на източната стена,
в спалнята баба ми. Там винаг светеше огънче. Понякога се
спирах ме пред нея, баба мевдигаше на ръце и казваше – виж,
това е Богородица Преплагодатна, донесена е чак от
Атон... – а аз се плашех (Otkazanata ikona, 2008).

Warto przebadac, czy we wspolczesnych utworach literackich tworzonych przez ukraińskich (a także polskich i białoruskich) pisarzy, również nie pojawiają się odniesienia do pielgrzymek na Świętą Górę, lub chociaż nawiązania do tej tematyki. Być może zebranie i przebadanie takich materiałów, pozwoliłoby rzucić ciekawe światło na kwestie ukraińskiej obecności na Athosie.

Podobnie ciekawą perspektywą mogłoby być prześledzenie athoskich inspiracji w sztuce ukraińskiej, nie tylko sakralnej. Wciągu wieków na ziemiach ukraińskich

wykształcił się specyficzny styl budowania cerkwi, w pewnej mierze nawiązujących w swym kształcie do wzorców znajdujących się na Świętej Górze. Wiele ikon wzorowanych jest na pierwowzorach z terenu Athosu, a tamtejsze wątki obecne są praktycznie w całej ukraińskiej sztuce. Porównując zainteresowanie tym tematem w innych krajach, warto zauważyć, że w motywy athoskie częściej wykorzystywali w swej twórczości artyści niż pisarze (Dymczyk, 2008, pp. 179–187). Założyć możemy, że z taką samą sytuacją mamy do czynienia na Ukrainie, a dokładne przeanalizowanie wpływu Świętej Góry na narodową twórczość, pozwoliłoby lepiej zrozumieć tożsamość i duchową odrębność Ukraińców.

Niewątpliwie interesującym byłoby równoczesne włączenie do prowadzonych dociekań językoznawców, co pozwoliłoby na przeprowadzenie szerokich badań onomastycznych. Kwestia obecności odniesień zarówno do samego ruchu pielgrzymkowego jak i do konkretnych miejsc z nim związanych, powinna dostarczyć interesujący materiał badawczy. Również kwestie związane z popularnością poszczególnych imion w danych okresach, czy też wezwania budowanych wtedy kościołów, powiedzą nam wiele o popularności konkretnych świętych. Często bowiem popularność patronów wiązała się z odbywanymi do ich athoskich monasterów pielgrzymek (Mosingiewicz, 1982, p. 95).

Również zachowane do dziś w muzeach przedmioty wykorzystywane przez pielgrzymów mogą dostarczyć nam wielu ciekawych informacji na temat ich podróży. Kije pielgrzymie, sakwy podróżne i pielgrzymie znaki były często składane wraz ze zmarłymi pątnikami do grobów, dzięki czemu mogą dzisiaj stać się obiektem naszych szczegółowych badań. Nawet jeżeli nie zachowały się same przedmioty, dużo informacji mogą dostarczyć nam ich przedstawienia ikonograficzne (Knapiński, 2002, pp. 259–267). Takie dociekania mogą stać się źródłem interesujących wniosków, zwłaszcza w kontekście popularnego ostatnio tzw. zwrotu ku przedmiotom (Olsen, 2013).

Zupełnie unikatowym źródłem informacji są także księgi pielgrzymów, czyli wpisy ich obecności przechowywane w athoskich monasterach. Interesujące dla badaczy są zarówno te współczesne, które często znajdziemy w tamtejszych *archontariki*, jak i te przechowywane od lat w archiwach i bibliotekach. Autorzy tego tekstu sami są w posiadaniu dokumentacji fotograficznej pochodzących z różnych okresów takich spisów z kilku athoskich klasztorów*. Niestety jest to na tyle wybiórcza próbka, że nie sposób na jej podstawie snuć uogólniających wniosków dotyczących skali i zasięgu ruchu pielgrzymkowego Ukraińców na Świętą Górę Athos. Dopiero źródłowe poszerzenie takiego materiału, pozwoliłoby na jednoznaczne zdefiniowanie współczesnego wymiaru tego procesu.

---

*Posiadam materiał zdjęciowy z ksiąg pielgrzymy z klasztorów Wielkiej Ławry, Zografu, Pantalejmona i monasteru św. Pawła, zebrany podczas jedenastu wypraw naukowych na Świętą Górę w latach 2002–2016. Może on zostać wykorzystany do proponowanych badań. (R.D).

UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS/ UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS

Wnioski. Uważamy, że zarysowany powyżej projekt przeprowadzenia badań w zakresie obecności Ukraińców w przestrzeni Świętej Góry, doprowadzić może do różnych konkluzji, znacznie zapewne różniących się od wizji kreowanej przez Cerkiew Moskiewską. Byłoby to niezwykle cennym wkładem w kształtowanie się ukraińskiej tożsamości w okresie tak silnie naznaczonym konfliktem na jej wschodnich granicach. W tym rozumieniu polsko-ukraińskie badania nad wielowiekową obecnością Rusinów na Świętej Górze, byłoby konkretnym argumentem na rzecz autokefalii ukraińskiej Cerkwi, której powstanie wywołuje negatywne reakcje Rosji. Jak widzieliśmy w swej niezgodzie na suwerenne istnienie ukraińskiego prawosławia sięga ona po dokumenty historyczne, starając się udowodnić że wskazują one na całkowicie rosyjski charakter ukraińskiej duchowości. Badania nad athoskim pielgrzymowaniem Ukraińców byłyby ważnym dowodem przeczącym temu stanowisku.

References:

1. Antonij, o. (Danilin). (2015). 'Kratkaja istorija russkoj obiteli na Afone s momenta osnovanija do 1835 goda' [A brief history of the Russian monastery on Athos from the moment of foundation up to 1835]. *Russkij Afon*, issue 1.
2. Brücker, A. (1927). 'Rosja i Ruś'. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
3. Christou, C. P. (2003). 'The Holy Mountain'. *Holy Pilgrimages Towers of Orthodoxy*, Athens.
4. de Lazari, A. (1995). 'Czy Moskwa będzie trzecim Rzymem?' *Studia o nacjonalizmie rosyjskim*. Katowice: Śląsk.
5. Dymczyk, R. (2008). *Athoska tradycja Zografu a duchowe odrodzenie Bułgarii w obliczu integracji europejskiej*. Poznań.
6. Dymczyk, R. (2017). *Kobiety Świętej Góry Athos. Nieobecnaobecność*. Poznań: PHSI.
7. Gumil'jov, L.N. (2018). *Ot Rusi k Rossii* [From Rus to Russia]. Moscow: AST Publishing.
8. *Holy Pilgrimages. Towers of Orthodoxy* (2003). Ateny.
9. Homenko, S., Denisov, M. (2019). 'Konstantynopol: Moskovskoho patriarkhatu v Ukraini bil'she nemaie' [Constantinople: Moscow Patriarchate no longer exists in Ukraine]. BBC News Ukraine, [online] Available at: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-46069420>> [Accessed 21 December 2018].
10. Ignatenko, I. (2013). 'Chernihivskiy Sviato-Uspenskiy Yelet'skiy monastyr' [Chernihiv Holy Assumption Elets Monastery]. *Entsyklopédiia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of History of Ukraine], vol. 10. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

11. Isaievych, Ya. (2012). 'Rusyny' [the Ruthenians]. *Entsyklopédiia istórii Ukraïny* [Encyclopedia of History of Ukraine], vol. 9. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

12. Knapieński, R. (2002). 'Od Apostoła do Patrona pielgrzymów. Ikonografia św. Jakuba w sztuce polskiej'. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*. Lublin.

13. Kogler, F. ed. (2011). *Nowy Leksykon Biblijny*. Wydawnictwo Jedność/Herder, Kielce.

14. Kokkas, K. (2005). *Góra Atos. Brama do nieba*. Częstochowa: Święty Paweł.

15. Mosingiewicz, K. (1982). 'Imię jako źródło w badaniach genealogicznych'. *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*. Toruń.

16. Mykhailyna, L., Sitkarova, O., Pyvovarov, S. (2001). *Uspenskyi sobor* [Cathedral of the Dormition], Kyiv: Baltiia-Druk.

17. Naumow, A. (1996). *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*. Kraków: UJ.

18. Naumow, A. (2002). *Domus divisa. Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej*. Kraków: Collegium Columbinum.

19. Olsen, B. (2013). *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Warszawa: PAN.

20. *Otkazanata ikona*. (2008), [online] Available at: <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=440&WorkID=15770&Level=1>> [Accessed 18 December, 2018].

21. Pavlikianov, C. (2001). *The Medieval aristocracy on Mount Athos. The philological and documentary evidence for the activity of Byzantine, Georgian, and Slav aristocrat and eminent churchmen in the monasteries of Mount Athos from the 10th to the 15th century*. Sofia University Press, Sofia.

22. Penizikis, G. N. (2003). *Agion Oroz*. Athina: Explorer.

23. Radziwiłowicz, W. (2019). 'Prawosławna Cerkiew Ukrainy stała się ciałem. Rosja protestuje'. *Wyborcza.pl*, [online] Available at: <<http://wyborcza.pl/7,75399,24337295,prawoslawna-cerkiew-ukrainy-stala-sie-cialem.html>> [Accessed 30 January 2019].

24. Romanowski, D. (2013). *Trzeci Rzym. Rozwój rosyjskiej idei imperialnej*. Księgarnia Akademicka, Kraków.

25. Rusini. (1964). *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, vol. 10. Warszawa: PWN.

26. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. (1927). Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.

27. Speake, G. (2002). *Mount Athos. Renewal in Paradise*. Yale: University Press.

**UKRAINIAN MONKS AND PILGRIMS ON THE HOLY MOUNT ATHOS/
UKRAIŃSCY MNISI I PIELGRZYMI NA ŚWIĘTEJ GÓRZE ATHOS**

---

28. Starkie, W. (1965). *The Roads to Santiago: Pilgrims of St. James*. University of California Press.

29. Szymborski, W. (2006). 'Źródła do dziejów ruchu pielgrzymkowego – próba klasyfikacji'. *Peregrinus Cracoviensis*, Book 17, pp. 33–43.

30. The most ancient Russian monastery on Holy Mount Athos being restored. (2014). *Pravoslavie.ru*, [online] Available at: <<http://www.pravoslavie.ru/73437.html>> [Accessed 17 December 2018].

31. Warsonofiusz, B. (Dorosziewicz). (2018). *Dziedzictwo bizantyńskie*, Hajnówka: Bratczyk.

32. Zajcev, B. (2013). *Afon* [Athos]. Moscow: Indrik.

© Mikołajczak A., Dymczyk R., 2019